

СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

А. В. Вовк (Дніпро)

УДК: 821.161.2

СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕКСПРЕСИВНИХ ЗАСОБІВ У „ЩОДЕННИКАХ” О. ГОНЧАРА

Основна функція синтактико-стилістичних маркерів – експресивна. Утім, є й інші, не менш важливі, функції. Функції синтактико-стилістичних маркерів – це істотні важелі емотивно-експресивного впливу, використовувані в художньому прозовому тексті. Коли правильно зрозуміти, з якою метою автор використовує той чи той експресивний засіб, тоді можна зрозуміти задум та авторську ідею. Серед другорядних функцій синтактико-стилістичних маркерів виділяємо такі: *експресивно-граматичну (сегментувальну), характерологічну, композиційно-зображальну, інтонаційно-ритмічну, функцію логічного виокремлення*. Наше дослідження присвячене першим трьом з них.

Актуальність статті полягає у вивченні експресивного синтаксису та синтаксичних маркерів досягнення експресивності тексту, які виконують зазначені функції в „Щоденниках” О. Гончара.

Метою є визначення другорядних функцій синтактико-стилістичних маркерів й осмислення ідіостилію письменника через стилістичний потенціал експресивних засобів у „Щоденниках” О. Гончара. Передбачені завдання виконано на достатньому фактичному матеріалі.

На синтаксичному рівні експресивність є функційною властивістю синтаксичних конструкцій, яка може посилювати прагматичну і власне граматичну інформацію висловлення чи його частин, адже синтаксична експресивність є абстрактнішим поняттям порівняно з лексичною експресивністю [Леонова 2013: 254]. Синтаксичної виразності досягають у художньому дискурсі завдяки порушенню або відхиленню від класичних граматичних норм. Граматична функція асоціюється із множинністю одиниць та конструкцій. За допомогою синтаксичної синонімії здійснюють передавання тотожної інформації, передусім через використання автором різних, із граматичного погляду, конструкцій, забарвлених функційно-стилістичними та експресивними конотаціями.

На нашу думку, усі елементи синтаксису мають пряму (без контексту) або відносну (у контексті) експресивність. Функційно-семантичну значущість формують різноманітні побудови синтаксичних конструкцій, оскільки сама структура містить ядро інформації, спрямованої на читача. Виразність синтаксису напряду залежить від граматичних форм, які також можуть робити прозовий текст експресивним. За допомогою *експресивно-граматичної функції* відбуваються спрощення сприйняття передавання інформації й додаткові унаочнення; підвищення образності; висловлення оцінки та активізація

читача. До основних синтаксичних маркерів досягнення експресивності тексту, які виконують експресивно-граматичну функцію в „Щоденниках” О. Гончара, уналежнюємо *питальні конструкції, лексико-граматичні повтори, окличні речення, анафоричні повтори, градацію, замовчування.*

Виразність тексту реалізують через уведення до його структури питальних та окличних речень, риторичних запитань: *Так тяжко на душі! Нема дня, щоб не відчував у собі цей тягар... Усе довкола цього: якою буде доля нашої мови – доля народу? Невже падає остання надія? Невже мій лист, той крик зболеної душі, так і лишисться криком серед стін глухоти? Ті двоє, що приїздили з найвищої „хати”, щоб засвідчити шану й прихильність, щоб пояснити тобі ситуацію, сказати навіть щось співчутливе, – чи були вони щирі в своїх словах, чи тільки вміло вигороджували наших доморощених нищителів мови, вигублювачів душі народної? Хочеться вірити в порядність, в добрі наміри, але ж, але...* (3, с. 159). Цей фрагмент щоденникового тексту насичений питальними реченнями, які за своєю природою є риторичними; автор удається також до лексико-граматичних повторів (*доля, крик, невже, щоб, чи, але*), окремі з яких можна вивчати як граматичний паралелізм (*доля мови – доля народу*) або навіть лейтмотив (*доля мови, доля народу, крик душі*). Анафоричний повтор лексеми *невже* є засобом створення градації, яка відбувається за межами одного речення. Завершення цього прозового фрагмента замовчуванням говорить читачеві про те, що постає чимало проблем, які хвилюють автора, проте вирішити їх нелегко.

Цілий абзац займають схожі за структурою синтаксичні конструкції, проте в них, на відміну від першої, містяться лише питальні речення: *А де ж золотий? Омріяний? Чи він уже був? Уже промайнув? Може, золотим віком була еллінська доба? Чи, може, європейське Відродження?* (3, с. 178); *А сьогоднішній прогрес – у чому він явив себе? Хімія, що душить людину й землю, нищить плідороддя ґрунтів? Отруєні нечистотами ріки? Синьо-зелені, з якими не знаєм способу впоратись? Чорнобиль?* (3, с. 204).

Серед функцій експресивних засобів основних синтаксичних одиниць потрібно виділити *характерологічну*, яка є засобом змальовання характерів, зовнішності, таланту та інших особистісних рис зображуваних персонажів. За допомогою цієї функції автор здатен деталізувати та підкреслювати як зовнішні, так і внутрішні обриси персонажа. Подекуди характер людини передають лише через опис її зовнішності. Характерологічна функція є актуальнішою для художніх текстів, де змальовано здебільшого сталих дійових осіб, проте в „Щоденниках” О. Гончара також трапляються описи людей. Експресивні одиниці, які виконують композиційно-зображальну функцію: *парцеляція, полісиндетон, вставлені конструкції, асиндетон, дистантні, епіфоричні й анафоричні повтори, ланцюжки номінативних речень, антитеза, окличні речення.*

Потужним маркером експресивно синтаксису, який виконує характерологічну функцію, є парцеляція. Парцельовані конструкції мають високе акцентувальне, інтонаційне та смислове насичення: *Бачили людей привітних, скромних, але внутрішньо незалежних, свідомих себе. Таких, що вміють дорожити, вміють берегти* (2, с. 524). За допомогою парцеляції автор зображує не характер і зовнішність, а передусім особливий таланти поета: *Було й моє коротеньке слово. Про те, що Шевченко живе в кожному з нас. Що в його поезії сама душа нашого народу. І що дійде поезія „Кобзаря” до нащадків у повному обсязі...* (2, с. 455). Парцельовану частину в „Щоденниках” О. Гончар виражає за допомогою порівняння: *Я ще хочу повернутись до тієї пори. До людей істинних, дорогих мені. Чистих, як оте озеро* (2, с. 583).

Для зображення характеру людини автор удається й до інших засобів експресивного синтаксису. Полісиндетон акцентує увагу на персонажеві, опис якого автор подає за допомогою вставленої конструкції: *І господар, і дружина його Ніна (чудесна, видно, людина, теж цілком віддана мистецтву), і той хлопець-реставратор* (1, с. 297).

Нанизування однорідних епітетів у синтаксичній конструкції з асиндетоном яскраво передає риси характеру людини: *Є в Українськiм фольклорі створіння, що зветься зiнське щеня. Ніхто не знає: яке воно, що воно... Тільки й відомо, що воно зле, підле, огидне, підступне. Коли дивлюсь, думаю: оце воно – зiнське щеня...* (3, с. 269). Експресивності висловленню додають образне порівняння, дистантні (воно) й епіфоричні повтори (зiнське щеня).

Конструкції з ланцюжками номінативних речень й антитеза також досить точно передають характер певної особи: *Суворість. Варта. Маленьке тіло у френчі і високе з двома буграми чоло* (1, с. 439). Подекуди О. Гончар зображує людину (або, наприклад, місто) не за допомогою певних рис характеру або особливостей зовнішності, а окремими деталями: *Москва. Спека. Черета туристів, обвішаних фотоапаратами. Іноземці, наїжджi школярі...* (2, с. 67). В уяві читача постає багатолюдне місто. Акцент зроблено на тому, що влітку в Москві багато приїжджих людей.

Характер людини письменник розкриває через асиндетон й окличними реченнями: *Бурхливий, гарячий, Несамовитий Куліш [Пантелеймон], як часто він помилявся! А як він теж потрібен був Україні!* (3, с. 273). Антитеза (помилявся – потрібен) підсилює експресивність усієї синтаксичної конструкції саме в цьому контексті.

Подекуди характерологічна функція виявляє себе через досить об’ємний відрізок тексту. У нашому випадку це переважно два абзаци. Опис характеру та й особистості загалом відтворено в окличних реченнях, асиндетоні, вставлених конструкціях, анафоричних повторах (здається): *За тією лікарнею не зміг і привітати Івана Семеновича Козловського з його 90-літтям. Ось чие життя варте наслідування! Жити б отак, як він: завжди у відданості прекрасному. У вірності*

друзям. У джентельменстві й вихованості поведінки, що так красить і виділяє людину інтелігентну...

Дякую долі, що дала мені змогу близько знати його. Бачити, як, виходячи з квартири, він так просто й звично осіняє себе хрестом. Як жартує з молодіцями за столом в рідній своїй Мар'янівці (жінки щойно повернулися з буряків і, покидавши рукавички, – бо ж ми „шляхта”! – вже вітають свого славетного земляка). Здається, всі на світі його люблять. Здається, нема в нього серед людей ворогів. Для мене він людина-рідкість, лицар, що присвятив себе прекрасному. Чимось для мене вони дуже схожі між собою – оці троє: Сковорода, Тичина, Козловський. Як три брати у вічності. Що їх єднає? Найбільше, мабуть, українська духовність. Внутрішня гармонійність. Устремління до ідеалу (3, с. 292).

Синтактико-стилістичні маркери в „Щоденниках” Олеся Гончара є мовностилістичними та композиційними елементами, які репрезентують стиль автора, а завдяки їхньому вживанню створено додаткову експресивність у тексті. Особливого значення набувають стилістичні видозміни синтаксичних структур, які максимально інформативно й естетично навантажені й виконують структурно-композиційні, ритмотвірні й експресивно-стилістичні функції [Гуйванюк 2009: 443].

Композиційно-зображальна функція синтактико-стилістичних маркерів експресивного синтаксису зреалізована через специфічне розташування та їхню певну послідовність. У взаємозв'язку перебувають усі частини виразних синтаксичних конструкцій. До експресивних одиниць, які виконують композиційно-зображальну функцію, належать *анафоричні та епіфоричні повтори, анепіфора, анадиплосис, дистантний повтор, антитеза*.

Анафора – повторення якогось слова або ряду слів на початку окремих речень, віршів або строф [Домбровський 2008: 106]. Завдяки багатогранності форм та стилістичних відтінків анафора збільшує семантичний мовний обсяг та є основою різноманітних образних уявлень. За своєю природою анафора є композиційним зображувальним маркером з емоційно-підсилювальним ефектом. Повтор займенника *мені* підсилює експресивність сказаного й чіткіше та глибше зображує переживання автора: *Мені не страшно. Мені тільки жаль покидати рідних і друзів. Бо чи зустрінемося де?* (3, с. 253).

Анафоричний повтор є засобом вираження впевненості: *Але „Земля”, „Зачарована Десна” і „Щоденник” – це, звичайно, вершини його творчої думки. Тут – вся епоха. Тут він геній* (3, с. 253); або захоплення: *Ніч повна поезії... Чую шум моря. Чую голоси цікад – загадкові голоси вічності... Це мій найкращий пленум!* (3, с. 254).

Епіфора – стилістична фігура, протилежна анафорі, повторення однакових слів, звукосполучень, словосполучень наприкінці віршових рядків, строф у великих поетичних творах, фраз – у прозі чи драмі

[Домбровський 2008: 106]. Нею послуговуються задля увиразнення художнього мовлення. Епіфора, така само як і анафора, передбачає дистантну актуалізацію мотиваційних відношень. Перевагою епіфоричного повтору є те, що зміст залишає після себе постійний тривалий емоційний вплив: *Не пригадую, щоб мене мучив голод, був я навіть здивований, коли хтось із хлопців помітив: та й у тебе ж ноги пухлі! Дивлюсь – справді пухлі* (3, с. 247); *Не мали ми хутора, були ми слобожани, але образ тієї України – України степових наших хуторів – носитиму в душі, доки й живу. В тому образі з далечі дитячих літ – найвища краса й поетичність народного життя. Мріялось і самому, як виросту, так жити* (3, с. 280).

Ще одним синтактико-стилістичним маркером, що виконує композиційно-зображальну функцію, є *анепіфора* – стилістична фігура, яка зв'язує повтором окремих слів чи словосполучень початок і кінець суміжних мовних одиниць (абзац, строфа) або й однієї одиниці (речення чи віршовий рядок) [Домбровський 2008: 104]. Використовуючи анепіфору, автор підкреслює важливість повторюваного: *У Києві погожі дні. Тепло, сонячно, падають каштани. Все, ніби, як і раніш... Ніби...* (3, с. 165).

Продовжує ланцюг повторів, що виконують композиційно-зображальну функцію, *анадиплосис* (повтор-підхоплення) – контактний повтор, сутність якого полягає в повторенні кінцевого елемента одного висловлення на початку наступного [Стилистика 1984: 144]: *Якщо народи наші все це переживуть і не самознищаться, якщо з просвітленим розумом підуть у далеч майбутнього, то вистачить їх, треба думати, й на таке: озирнувшись у наше, побачать епоху глибоко трагічну, людей, змучених чварами, тривогами й зраними культами, і водночас все ж побачать і їхній подвиг – подвиг віри й невимовно тяжкої боротьби з заблудженнями, подвиг самозречного захисту природи, життя на планеті й такого тяжкого відстоювання національних мов як вищого вияву духовності...* (3, с. 154). Логічно довершує конструкцію з анадиплосисом дистантний повтор. Окрім того, інший дистантний повтор (дієслівний) додає висловленню ще більше експресивності. Такі повтори частин синтаксичної конструкції сприяють кращому запам'ятовуванню важливої інформації та роблять щоденниковий текст експресивним: *Кочівнику, „архаровцу”, ніщо не дороге, в нього нема кореня, нема рідного краю, тим-то й філософія його – це філософія перекотиполя, а хватка це гірша – хватка загарбника, урвителя, хапуги* (3, с. 207).

В основі синтактико-стилістичних маркерів, які виконують композиційно-зображальну функцію, лежить принцип „синтаксичного паралелізму”. Синтаксичний паралелізм – це фігура мови та мовлення, а отже, це своєрідні висловлювання, тобто речення, зреалізовані у мовленні відповідно до задуму мовця й ситуацій [Гуйванюк 2009: 446].

Деякі синтактико-стилістичні маркери побудовані на основі комбінацій синтаксичних та стилістичних ознак. Одним з них є *антитеза* – комбінація двох семантичних протиставлень одного класу із синтаксичним паралелізмом. У „Щоденниках” О. Гончара нерідко трапляються конструкції з антитезою песимістичного характеру. Подекуди вони експресивно підсилюються риторичним питанням й порівняннями: *І діти, й дорослі – всі товпляться, щоб виявити свою приязнь. Як треба жити – щоб віддячити?* (З, с. 150); *Життя – як зблиск зірничі: з темряви, що була, в темряву, що буде* (З, с. 164); а також рамковими повторами й персоніфікацією: *Все менше, менше навколо тебе близьких людей. Все більше й більше самотності. Як долати її? Бере в залізні лежача...* (З, с. 184).

Отже, експресивно-граматична функція (сегментувальна) уможлиблює спрощення сприйняття передавання інформації, додаткове унаочнення, підвищує образність, посилює оцінку та активізацію читача. Синтаксичні конструкції граматично сегментують для додаткової виразності, структуруючи повідомлення й надаючи йому емоційного забарвлення. Синтактико-стилістичні маркери експресивного синтаксису в „Щоденниках” Олеся Гончара виконують характерологічну функцію. За допомогою цієї функції автор зображує характер, зовнішність, особистісні риси людини, деталізує та підкреслює і зовнішні, і внутрішні її особливості. Характерологічна функція виявляє себе переважно на рівні макросинтаксису. Композиційно-зображальну функцію синтактико-стилістичних маркерів експресивного синтаксису реалізують через специфічне розташування та їхню певну послідовність. В основі синтактико-стилістичних маркерів, які виконують композиційно-зображальну функцію, лежить принцип „синтаксичного паралелізму”. Композиційні повтори письменник використовує для акцентуації найвагомшого, а також для передавання душевних переживань певних персонажів.

Використані джерела та їх умовні скорочення

1. Гончар О. Щоденники / О. Гончар. – К. : Веселка, 2002. – Т. 1. 1943 – 1967. – 455 с.; 2. Гончар О. Щоденники / О. Гончар. – К. : Веселка, 2003. – Т. 2. 1968 – 1983. – 607 с.; 3. Гончар О. Щоденники / О. Гончар. – К. : Веселка, 2004. – Т. 3. 1984 – 1995. – 648 с.

Література

Гуйванюк 2009 – Гуйванюк Н. Слово – Речення – Текст : вибр. праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2009. – 664 с.; **Домбровський 2008** – Домбровський В. Українська стилістика і ритміка. Українська поезика / Володимир Домбровський. – Дрогобич : Вид. фірма „Відродження”, 2008. – 488 с.; **Леонова 2013** – Леонова Н. Експресивність як функціональна властивість номінативних синтаксичних конструкцій – МЖФІ [Електронний ресурс] / Н. Леонова. –

Режим доступу : journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/viewFile/1002/879 – Заголовок з екрана; **Стилистика 1984** – Стилистика англійського мови / А. Мороховський, О. Вороб'єва, Н. Лихошерст, З. Тимошенко. – Київ : Вища шк., 1984. – 288 с.

Вовк А. В. Стилiстичний потенцiал експресивних засобiв у „Щоденниках” О. Гончара

У статтi розглянуто питання функцiонування експресивних маркерiв у „Щоденниках” Олеся Гончара. Зроблено акцент, зокрема, на другорядних функцiях синтактико-стилiстичних маркерiв: експресивно-граматичнiй (сегментувальнiй), характерологiчнiй, композицiйно-зображальнiй. Актуальнiсть статтi полягає у вивченнi експресивного синтаксису та синтаксичних маркерiв досягнення експресивностi тексту, якi виконують зазначенi функцiї в „Щоденниках” О. Гончара. За мету в статтi поставлено визначення другорядних функцiй синтактико-стилiстичних маркерiв й осмислення iдiостилу письменника. З'ясовано, що експресивно-граматична функцiя (сегментувальна) уможливує спрощення сприйняття передавання iнформацiї, додатково унаочнення, підвищує образнiсть, посилює оцiнку та активiзацiю читача. Синтаксичнi конструкцiї граматично сегментують для додаткової виразностi, структуруючи повiдомлення й надаючи йому емоцiйного забарвлення. За допомогою характерологiчної функцiї автор зображує характер, зовнiшнiсть, особистiснi риси людини, деталiзує та пiдкреслює i зовнiшнi, i внутрiшнi її особливостi. Характерологiчна функцiя виявляє себе переважно на рiвнi макросинтаксису. Композицiйно-зображальну функцiю синтактико-стилiстичних маркерiв експресивного синтаксису реалiзують через специфiчне розташування та їхню певну послiдовнiсть. В основi синтактико-стилiстичних маркерiв, якi виконують композицiйно-зображальну функцiю, лежить принцип „синтаксичного паралелiзму”. Композицiйнi повтори письменник використовує для акцентуацiї найвагомiшого, а також для передавання душевних переживань певних персонажiв.

Ключовi слова: експресивний маркер; другоряднi функцiї синтактико-стилiстичних маркерiв; експресивний синтаксис; iдiостиль; щоденниковий текст.

Вовк А. В. Стилiстический потенциал экспрессивных средств в „Дневниках” О. Гончара

В статье рассматривается вопрос функционирования маркеров экспрессии в „Дневниках” Олеся Гончара. Акцент сделан, в частности, на второстепенных функциях синтактико-стилiстических маркерiв: экспрессивно-грамматической, характерологической, композиционно-изобразительной. Актуальность статьи – в изучении экспрессивного синтаксиса и синтаксических маркерiв экспрессивности, выполняющих указанные функции в „Дневниках” О. Гончара. Целью статьи является

определение второстепенных функций синтактико-стилистических маркеров и осмысление индивидуального стиля писателя. Установлено, что экспрессивно-грамматическая функция способствует упрощению восприятия передачи информации, делает информацию более наглядной, повышает образность, усиливает оценку и активизацию читателя. Для большей выразительности синтаксические конструкции грамматически делят на сегменты, делая текст более структурированным и эмоционально насыщенным. С помощью характерологической функции автор изображает характер, внешность, личностные черты, детализирует и подчеркивает как внешние, так и внутренние особенности. Характерологическая функция выявляет себя преимущественно на уровне макросинтаксиса. Композиционно-изобразительную функцию синтактико-стилистических маркеров экспрессивного синтаксиса реализуют путем специфического размещения и их определенной последовательности. В основе синтактико-стилистических маркеров, что выполняют композиционно-изобразительную функцию, лежит принцип „синтаксического параллелизма”. Композиционные повторы писатель использует для акцентуации наиболее существенного, а также для передачи душевных переживаний определенных персонажей.

Ключевые слова: маркер экспрессивности; второстепенные функции синтактико-стилистических маркеров; экспрессивный синтаксис; индивидуальный стиль; дневниковый текст.

Vovk A. Stylistic potential of expressional means in Oles Honchar's „Diaries”

The article considers functioning of expression markers in Oles Honchar's „Diaries”. In particular it focuses on secondary functions of syntactic-stylistic marker: expressive-grammatical, characterological, composition-representational. The actuality of the article lays into studying of expressional syntax and expressional means and syntactic markers of expressivity which execute abovementioned functions in Oles Honchar's „Diaries”. The objective of the article is a definition of secondary functions of syntactic-stylistic markers and understanding of writer's style. It has been defined that the expressive-grammatical function helps to simplify the perception of information transfer, makes the information more visual, enhances the figurativeness, strengthens the assessment and activation of the reader. For greater expressiveness and to make the text more structured and emotionally rich, syntactic constructions are grammatically divided into segments. With the help of the characterological function the author depicts the character, appearance, personality traits, details and emphasizes both external and internal features. Characterological function reveals itself mainly at the level of macrosyntax. The composition-representational function of syntactic-stylistic markers of expressive syntax is realized by specific placement and their specific sequence. The syntactic-stylistic markers that

perform the compositional-figurative function are based on the principle of „syntactic parallelism”. Compositionally replays are used by the writer to accentuate the most essential, as well as to convey the emotional experiences of certain characters.

Key words: expression marker; secondary functions of syntactic-stylistic markers; expressive syntax; individual style; diary text.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2018 р.

Прийнято до друку 20.10.2018 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Николаєнко І. О.

І. Я. Глуховцева (Сіверськодоонецьк)

УДК 821.161.2М. Руденко 1/7.08

**ФРАЗЕОЛОГІЯ ТВОРІВ МИКОЛИ РУДЕНКА:
ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Ім'я Миколи Руденка пов'язане з Луганщиною, де він народився в грудні 1920 р. і провів дитинство та юність. Уважають, що письменник став одним із символів українського правозахисного руху, оскільки він за своє життя еволюціонував від правовірного комуніста до дисидента-правозахисника.

Переломним етапом у житті письменника став 1956 рік, коли було розвінчано культ особи Сталіна. Це стимулювало М. Руденка до пошуків своєї істини. Так прийшла думка, що неправильно була не лише сталінська політика, але й учення, яке лежить в основі цієї політики. Детально вивчивши „Капітал” К. Маркса, М. Руденко робить висновок, що вчення основоположника марксизму помилкове в самій його основі. Своє бачення цієї проблеми він виклав у філософських працях „Економічні монолози” (з'явилася в самвидаві у 1975 р.), „Енергія прогресу” та в романі „Формула Сонця”.

Роман Миколи Руденка „Орлова балка” – це неабияка подія в українській літературі. Це перший твір у модерній українській літературі ідеологічно-політичного характеру, у якому автор пише про проблеми теперішньої України [Руденко 2002: 7]. У 1993 р. за роман „Орлова балка” М. Руденкові присуджено Державну премію імені Т. Шевченка в галузі літератури.

І. Качуровський вважає, що романом „Орлова балка” Микола Руденко продовжив кращі традиції літератури ХІХ століття як доби реалізму у світовому письменстві, якій притаманні багатство інформативно-пізнавального матеріалу, ілюстративність (романи – подібно до байки з її мораллю – часто писали на доказ певної ідеологічної або й політичної доктрини), та, у багатьох випадках, характер, причому викривальність була спрямована головно проти соціальної несправедливості. Усі ці риси є родзинкою „Орлової балки”